ROBERT BERNSNING SATIRIK ASARLARIDA FOLKLOR VA MILLIY AN'ANALARNING UYG'UNLASHUVI ("HOLY WILLIE'S PRAYER" VA "TAM O'SHANTER" MISOLIDA)

***Yangiboyeva Kamola Iskandar qizi**, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Tezisda Robert Bernsning satirik asarlarida shotland xalq og'zaki ijodi va milliy an'analarning uyg'unlashuvi "Holy Willie's Prayer" hamda "Tam o'Shanter" asarlari misolida tahlil qilinadi. Qahramonning o'z tilidan o'zini fosh etishi, poetik ironiya, sodda band tuzilishi va folklor obrazlari shoir uslubining xalqchilligini ta'minlashi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Robert Berns, satira, folklor, ironiya, milliy an'ana, "Holy Willie's Prayer", "Tam o'Shanter".

Annotation. The thesis analyses how Scottish folklore and national traditions merge in Robert Burns's satirical works, using "Holy Willie's Prayer" and "Tam o' Shanter" as examples. It shows how self-exposure of the speaker, poetic irony, simple stanza structure and folkloric images give Burns's style its popular character.

Keywords: Robert Burns, satire, folklore, irony, national tradition, "Holy Willie's Prayer", "Tam o' Shanter".

Maqsad. Berns satirik she'riyatida xalq og'zaki ijodi va milliy an'analar ta'sirining shakl, mazmun va badiiy usul darajasida namoyon bo'lishini aniqlash.

Asosiy qism. Ijod jarayoni nihoyatda keng tushuncha bo'lib, uni o'rganish eng avvalo muallif va u yashagan davr, ijtimoiy muhit va holatni o'rganishdan boshlanadi. Robert Berns yashagan davr har bir shotland o'g'lonining yelkasiga katta ijtimoiy mas'uliyat yuklagan edi: uzoq yillik mustamlaka siyosati, unutilayotgan urf-odat va an'analar, jar yoqasiga borayotgan milliy o'zlik, ozodlik sog'inchi shoir she'riyatini olovlantirgan ilhom manbai bo'lish barobarida, uning qalbiga iztirob solgan og'riq

ham edi. Shu sababli Berns she'rlarida shotland tiliga, xalqiga, an'analari va milliy mentalitetiga xos qirralar yaqqol ko'rinadi. Bu ta'sirni guruhlarga ajratib o'rganish ilmiy aniqlikni ta'minlaydi. Tezisda uning satirik asarlaridagi folklor va milliy an'analar uyg'unligi tahlil qilinadi.

Satira adabiyotda hamisha muhim badiiy qurol vazifasini bajargan. U ijtimoiy ahamiyati katta bo'lgani uchun qadim zamonlardan hozirgacha rivojlanib kelgan, kichik she'r yoki hikoya, roman, povest yoki poema, ertak yoki pyesa shaklida yuzaga kelishi mumkin [1, B. 267]. Folklor uchun ham satira eng muhim vositalardan biri sanaladi. Satiraning o'zi esa kishilarning axloqiy-estetik qarashlariga, yuksak mukammallik haqidagi tasavvurlariga mos kelmaydigan tuban narsa-hodisalarni kulgili tarzda fosh etadi, chinakam satira bo'lishi uchun ijodkorning tayanadigan ideali ham, tanqid nishoni ham aniq bo'lishi shart [1, B. 266]. Berns jamiyatning eng og'riqli masalalarini yoritishda aynan shu usulga keng o'rin beradi: u zamonining ijtimoiy illatlarini, ayniqsa ikkiyuzlamachilik va xudbinlikni hazil va kinoya orqali tanqid qilgan [2, B. 122]. Shoir davrining eng katta muammolaridan biri soxta va mutakabbir ruhoniylar, ularning makr-hiylalari va sodda xalqqa yetkazayotgan zulmi edi. Bunday shaxslarga murojaat qilmaslik, ularni tanqid ostiga olmaslik Berns uchun mumkin emas edi.

"Holy Willie's Prayer" ("Muqaddas Villining duosi") she'ri shu yo'nalishdagi eng muhim asardir. U 1785-yilda yozilgan, 1789-yilda muallifi sir tutilgan holda kichik varaqalarda chop etilgan va tez ommalashib ketgan [3]. She'rni avvalo shakl jihatidan o'rganish o'zini oqlaydi, chunki u folklor xususiyatlariga tayanadi: har bir band olti misradan iborat bo'lib, ixcham va sodda tuzilishga ega, har bir band alohida qofiyalanish tizimiga, mustaqil ohangdoshlikka ega. Voqelik obrazning o'z tilidan bayon qilinadi va banddan bandga rivojlanib, o'sib boradi. Bu jarayon she'rning ta'sirchanligini oshiradi. Shuningdek, she'rning bosh qahramoni uydurma emas, aksincha tarixiy shaxs hisoblanishi ham alohida ahamiyatga ega.

Qahramon o‘zini gunohlardan forig‘, tanlangan, Tangrining marhamatiga erishgan shaxs sifatida baholaydi. U avval o‘zini barchadan ustun qilib yaratgani uchun Yaratganga minnatdorchilik bildiradi, so‘ng asta-sekin riyokorlik va surbetlik bilan o‘zining sharmandali holatlari haqida so‘z yuritadi, go‘yo bu gunohlarning kechirilishi aniq ekanini uqtiradi:

O Lord! yestreen, Thou kens, wi’ Meg—
Thy pardon I sincerely beg;
O! may’t ne’er be a livin’ plague
To my dishonour,

Bunday duo qahramonning o‘z-o‘zini fosh etishiga aylanadi. U guvohi bo‘lgan gunohlarini, hatto Juma kuni “mast bo‘lgani” uchun yuz bergan ishlarini ham Rabbiga ayon qilishdan uyalmaydi, o‘zini oqlashga urinadi. Bu o‘rinda she’rning kulgisi achchiq kulgiga, hatto g‘azabga aylanadi: ruhoniy bo‘la turib zinoni oddiy holat kabi so‘zlashi kishilarning nafratini qo‘zg‘atadi. Satiraning badiiy kuchi ham aynan shunda: muallif eng kerakli nuqtani topadi va hajvni shu nuqtaga qaratadi, natijada ta’sir maydoni kengayadi, o‘quvchi diqqati tez jalb qilinadi.

Poetik ironiya she’rning asosiy usulidir. O‘quvchi yuzaki qaraganda ruhoniyning tavozeli duosini ko‘radi, ammo satr oralarida muallifning kinoyali munosabatini ilg‘aydi [2, B. 122]. Quyidagi bandda bu holat yaqqol namoyon bo‘ladi:

Lord, bless Thy chosen in this place,
For here Thou hast a chosen race;
But God confound their stubborn face,
An’ blast their name,

Ya’ni, “ey Robbim, bu maskandagi tanlanganlarga baraka bergin; ammo ularni kulgi ostida qoldirganlarni sharmanda qil”. Bu yerda “tanlanganlar” deganda riyokor ruhoniy o‘zini nazarda tutadi, duoda esa oddiy odamlar manfaatidan zarracha asar yo‘q. Cherkov qiyofasi ayovsiz fosh etiladi. Ayni paytda bir ruhoniy timsolida minglab

soxta ruhoniylarning prototipi chizilgan: bosh obraz butun bir tabaqaning kimligini ochib beradi.

She'rning ommalashuvida bir necha omil muhim rol o'ynagan: 1) jamiyatning eng og'riqli va dolzarb masalasiga murojaat qilingan; 2) kuchli satirik ruh bor, qahramon o'z tilidan o'z kirdikorlarini fosh etadi; 3) asar sodda, ravon shaklga ega bo'lib, qadimgi shotland folklor ohanglari va shakliga yaqinligi tufayli hamma uchun tushunarli; 4) xalq og'zaki ijodidagi hajvlar, ifodalar va iboralar keng va o'rinli qo'llanadi; 5) xalqning dilidagi, hamma ko'rib turgan voqelik aks ettiriladi. Shu bois Bernsning eng muhim yutug'i ijtimoiy muammoni dadil kuylay olishi va uni folklor bilan uyg'unlashtirib, sodda xalq anglaydigan tarzda ifodalashida ko'rinadi.

Satira bilan folklor uyg'unligining ikkinchi yorqin namunasi "Tam o'Shanter" dostonidir (1790). Hajman ancha yirik, 228 misradan iborat, syujetli, satirik xarakterdagi bu poema juft qofiyalanish (a-a, b-b, c-c) tizimiga ega [5]. Asarda Berns xalq og'zaki rivoyatlari va mistik obrazlardan foydalanib, bir tomondan qo'rqinchli voqeani hikoya qiladi, ikkinchi tomondan kishini kuldiruvchi yumor va kinoyani uyg'unlashtiradi [2, B. 122]. Poemadagi jinlar bazmi motivi o'zbek o'quvchisiga Abdulla Qodiriyning "Jinlar bazmi" hikoyasini eslatadi: har ikki asarda jinlarning yig'ilib bazm qilishi badiiy akslantiriladi.

Tam — sodda, samimiy shotland yigiti, biroq insoniy qusurlardan holi emas. Sayoq yurish, ichkilikbozlik, xotinining ogohlantirishlariga e'tiborsizlik va oqibatda shaytonlar bazmiga duch kelish — syujet shu chiziqda sekin-asta rivojlanadi:

The night drave on wi' sangs and clatter;

And aye the ale was growing better.

Muallif voqeani kulgi bilan bayon qilsa-da, undan ibrat chiqaradi: hayotning mohiyati bekorchilik va bezorilik emas, buning oqibati og'ir jazo bo'lishi mumkin. Bu fikr sodda va xalqchil uslubda, hamma uchun tushunarli tarzda yetkaziladi. Folklor an'analari ichida yashagan va uni o'ziga singdirgan ijodkor asari til jihatidan ham,

badiiylik jihatidan ham ancha mukammal bo‘lishi, yuksak saviyadagi asar esa avvalo til hodisasi bo‘lib, ona tilining go‘zal jihatlarini namoyon etishi o‘zbek folklorshunosligida ham qayd etiladi [4, B. 5–8]. “Tam o‘Shanter” shotland dialektining nozik jihatlari bilan uyg‘unlashgan holda bu talabga to‘liq javob beradi. Shu sababli tadqiqotchilar Bernsni shotland xalq she’riyatiga xos sodda va ma’nodor uslubni yaratgan ijodkor sifatida baholaydi.

Folklor ta’sirini faqat mavzu darajasida emas, usul darajasida ham kuzatish mumkin. “Holy Willie’s Prayer” duo shakliga solingan bo‘lsa-da, asar xalq hajvlarida keng uchraydigan usulga — muqaddas shaklga nomuqaddas mazmun joylash usuliga — tayanadi. Duoning tavozeli ohangi ortida manmanlik, nafs va riyo yashiringan, shakl bilan mazmun orasidagi bu ziddiyat esa kulgi manbaiga aylanadi. Shu tariqa o‘quvchi kutgan “pok duo” o‘rniga qahramonning o‘z-o‘zini fosh etuvchi iqrori paydo bo‘ladi.

“Tam o‘Shanter”da ham xalq og‘zaki ijodining keng tarqalgan motivi ishlatilgan: ogohlantirishga quloq solmagan, kechasi yo‘lda yurgan kishining g‘ayritabiiy kuchlar bilan to‘qnashuvi va jazolanishi. Bu motiv Bernsda ayni paytda kulgili va qo‘rqinchli tarzda berilib, xalq tushunchasidagi axloqiy chegaralarni eslatadi.

Ikki asarni qiyoslash Bernsning folklor satirasidan ikki xil shaklda foydalanganini ko‘rsatadi. “Holy Willie’s Prayer”da hajv tig‘i qahramonning o‘ziga qaratilgan: u o‘z tilidan o‘zini fosh qiladi va o‘quvchida g‘azab uyg‘otadi. “Tam o‘Shanter”da esa qahramon sodda va tanish shotland yigiti bo‘lib, kulgi hamdardlik bilan aralashadi, voqea oxirida esa ibratli xulosa chiqadi. Shunday qilib, birinchi asar fosh etuvchi, ikkinchisi tarbiyalovchi satira namunasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Har ikki asarda folklorga xos belgilar umumiy: ixcham va sodda band tuzilishi, xalq tiliga yaqin ifoda, qahramon nutqining ustuvorligi, rivoyat va mistik obrazlar. Asarlarning dastlab varaqalarda tarqalib, xalq orasida tez ommalashgani ham ularning og‘zaki ijodga yaqin ekanini ko‘rsatadi. Berns satira orqali xalqning o‘z hayotida

ko‘rib turgan, ammo ochiq ayta olmagan dardini ovoz chiqarib aytadi, shu bilan milliy o‘zlikni va xalqning ma’naviy qadriyatlarini himoya qiladi.

Shuningdek, Bernsning satirik asarlarida shaxsiy iste’dod va mahorat milliy an’analar bilan birlashadi: individual tasvir, uslub va shaxsiy kechinma folklor ta’siri bilan uyg‘unlashganda asar mukammal badiiy namunaga aylanadi. Shu sababli Berns satirasini o‘rganish nafaqat shotland adabiyoti, balki jahon adabiyotida satira va folklor munosabatini tushunish uchun ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Bernsning satirik asarlarida folklor ta’siri uchta darajada namoyon bo‘ladi: shakl (sodda band tuzilishi, ravon va mustaqil qofiya, juft qofiyali doston), usul (qahramonning o‘z tilidan o‘zini fosh etishi, poetik ironiya) hamda obrazlar (tarixiy shaxs prototipi, xalq rivoyatlari va mistik qahramonlar). “Holy Willie’s Prayer”da bir ruhoniy qiyofasida butun bir tabaqa riyosi, “Tam o‘Shanter”da esa kulgi ortida axloqiy saboq ochib beriladi. Aynan shu uyg‘unlik ijtimoiy muammoni sodda xalqqa tushunarli tarzda yetkazish imkonini bergan va Berns satirasining asrlar davomida o‘z ta’sir kuchini yo‘qotmasligini ta’minlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyberdiyev E. B. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: Iqtisod-Moliya, 2007.
2. Sattiboyev I. Robert Berns she’riyati tarjimalarida zamon ruhi va milliy kolorit masalalari // Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya (ZDIFT). – 2025. – № 4(15). – B. 121–123. – DOI: 10.5281/zenodo.15637286.
3. Burns R. Holy Willie’s Prayer // The Poetical Works of Robert Burns. – Wikisource. – URL: https://en.wikisource.org/wiki/The_Poetical_Works_of_Robert_Burns/Holy_Willie%27s_Prayer
4. Mirzayev T., Turdimov Sh., Jo‘rayev M., Eshonqulov J., Tilavov A. O‘zbek folklori: darslik. – Toshkent: Malik Print Co, 2022.

5. Burns R. Tam O'Shanter // Project Gutenberg. – URL: https://www.gutenberg.org/files/25733/25733-h/25733-h.htm